

Vergaderjaar 2020–2021

35 129

Voorstel van wet van het lid Van Raak houdende verklaring dat er grond bestaat een voorstel in overweging te nemen tot verandering in de Grondwet, strekkende tot opnemng van bepalingen inzake het correctief referendum

E

VERSLAG VAN DE VASTE COMMISSIE VOOR BINNENLANDSE ZAKEN EN DE HOGE COLLEGES VAN STAAT/ALGEMENE ZAKEN EN HUIS VAN DE KONING¹

Vastgesteld 7 december 2020

1. Inleiding

De leden van de **VVD**-fractie danken de initiatiefnemer voor de snelle beantwoording van hun vragen en opmerkingen. Snelheid en zorgvuldigheid hoeven niet per definitie op gespannen voet met elkaar te staan, maar de leden van de VVD-fractie kunnen zich niet aan de indruk onttrekken dat daar hier wel enigszins sprake van is. Zeker waar het een grondwetswijziging betreft, is dat te betreuren. Maar als de schriftelijke voorbereiding van de behandeling van een wetsontwerp in de fase belandt waarin er meer sprake is van het wisselen van standpunten dan van argumenten kan beter overgegaan worden naar de mondelinge behandeling. Daarmee is de door de initiatiefnemer zo duidelijk gewenste snelheid ook gediend. Daarom stellen de leden van de VVD-fractie in deze ronde geen nadere schriftelijke vragen.

De leden van de **CDA**-fractie hebben kennisgenomen van de antwoorden van de initiatiefnemer en bedanken hem daarvoor. Ten aanzien van een aantal vragen worden deze leden graag nader geïnformeerd.

De leden van de **GroenLinks**-fractie hebben met interesse kennisgenomen van de antwoorden van de initiatiefnemer en de brief van de Minister. Wel hebben deze leden nog enkele vervolgvragen.

¹ Samenstelling: Kox (SP), Koffeman (PvdD), Ganzevoort (GL), De Boer (GL), Van Hattem (PVV), Pijlman (D66), Rombouts (CDA), Schalk (SGP), Koole (PvdA), Klip-Martin (VVD), Baay-Timmerman (50PLUS), Bezaan (VVD), Van der Burg (VVD), Crone (PvdA), Dessing (FVD), Dittrich (D66), (voorzitter), Doornhof (CDA), Frentrop (FVD), Gerbrandy (OSF), Van der Linden (FvD), Meijer (VVD), Nicolai (PvdD), (ondervoorzitter), Rietkerk (CDA), Rosenmöller (GL), Verkerk (CU), De Vries (Fractie-Otten), Keunen (VVD) en Van Pareren (Fractie-Van Pareren).

De leden van de fractie van **D66** hebben kennisgenomen van de beantwoording van de initiatiefnemer op de aan hem gestelde vragen in de memorie van antwoord van 5 november 2020. Zij hebben nog een aantal vragen.

De leden van de **PvdA**-fractie hebben kennisgenomen van de antwoorden van de initiatiefnemer en de regering op hun vragen. Zij zijn door die antwoorden echter niet altijd overtuigd en misten ook antwoorden op andere vragen. Deze leden hebben mede daarom nog verschillende aanvullende vragen.

De leden van de fractie van de **ChristenUnie** danken de initiatiefnemer en de regering voor de beantwoording van de vragen. Deze leden hebben nog enkele aanvullende vragen.

2. Het advies van de staatscommissie

De initiatiefnemer stelt in de memorie van antwoord, zo lezen de leden van de **GroenLinks**-fractie, dat «dit wetsvoorstel (...) niets [verandert] aan de werking van onze vertegenwoordigende democratie» (p. 4) en tegelijkertijd gaat de initiatiefnemer mee in het advies dat het correctief referendum de vertegenwoordigende democratie kan versterken. De initiatiefnemer stelt dat parlementaire democratie veel meer inhoudt dan de wet van de meerderheid. Hoe wil hij waarborgen dat de vertegenwoordigende democratie wordt versterkt, zonder dat daarmee rechten of wetten die minderheden zouden beschermen, door een meerderheid kunnen worden «gecorrigeerd»?

De leden van de fractie van de **ChristenUnie** hebben nog enkele vragen voor de initiatiefnemer, als eerste met betrekking tot de zogenaamde Ostrogorski-paradox. In de memorie van toelichting wordt deze paradox aangehaald als één van de redenen om een correctief referendum in te voeren. Is deze paradox wel een juist argument? Als tot de kern van onze opvattingen over democratie behoort dat de meerderheid rekening houdt met de minderheid, is er dan wel een probleem als coalitievorming in een enkel geval leidt tot wetgeving die niet door de breedte van de coalitiepartijen gedragen wordt, en daarmee mogelijk niet door de meerderheid van het volk? Zou de initiatiefnemer hierop kunnen reflecteren? Zou dat niet kunnen betekenen dat we in dit geval het woord «paradox» niet uit moeten leggen als een contradictie maar als een schijnbare tegenstrijdigheid die op een dieper niveau niet tegenstrijdig blijkt te zijn: namelijk onze opvatting over een consensusedemocratie waarin de meerderheid rekening houdt met een minderheid?

De leden van de fractie van de **ChristenUnie** willen de initiatiefnemer graag meenemen in een denkexperiment. Het uitgangspunt is namelijk dat het correctief referendum een aanvulling zou kunnen zijn op een tekortschietende inhoudelijk representatie. Stel dat er een coalitie wordt gevormd met meerdere partijen waarin compromissen gesloten worden en thema's «uitgeruild worden». Stel je voor dat op deze manier een wet aangenomen wordt die de opvattingen van een minderheid van de kiezers verwoordt en het betreft juist opvattingen van kiezers die in het algemeen niet goed in beide Kamers wordt gerepresenteerd. Stel je nu voor dat deze wet aan een correctief referendum zou worden onderworpen en dat de wet wordt verworpen. In dat geval werkt het correctief referendum dus contraproductief. Kan de initiatiefnemer reflecteren op dit gedachtenexperiment? Wat als het een wet betreft waarin het compromis in de wet zelf zit? Wat als het een wet betreft waarin thema's uitgeruild worden en het compromis dus niet in de wet zelf zit? Kan de initiatiefnemer aannemelijk maken dat het correctief referendum niet contraproductief zal zijn met

betrekking tot de doelstelling van een «aanvulling op een tekortschietende inhoudelijke representatie»?

In het memorie van antwoord hebben meerdere partijen gevraagd of correctieve referenda kunnen leiden tot maatschappelijke onvrede. De initiatiefnemer gaat daar als volgt op in (p. 4):

«Of referenda ook kunnen leiden tot meer «maatschappelijke onvrede» en zelfs koren op de molen zouden kunnen zijn van «complotdenkers», zoals de leden van de fractie van de VVD vragen, denkt de indiener niet.»

Verderop zegt de initiatiefnemer (p. 6):

«Het bindend correctief referendum is voor de indiener dan ook nadrukkelijk een versterking van de «politiek-democratische» cultuur in Nederland, waar de leden van de fractie van de ChristenUnie naar vragen (...) Het gevaar dat «populistische groeperingen» met dit referendum «aan de haal gaan», zoals de leden van de fractie van de ChristenUnie vrezen, ziet de indiener bij het referendum in deze vorm niet.»

Het valt de leden van de fractie van de ChristenUnie op dat de kern van het antwoord van de initiatiefnemer is: «ik denk van niet». Zou de initiatiefnemer dat nader kunnen onderbouwen? Waarom denkt hij van niet? Waarom zou in Nederland niet een vergelijkbare maatschappelijke onvrede kunnen ontstaan met een correctief referendum als in Engeland met een raadgevend referendum met betrekking tot de Europese Unie? Waarom zouden complottheorieën geen grote rol kunnen spelen in Nederland bij een correctief referendum als er nu al complottheorieën zijn over bijvoorbeeld een geheime wereldmacht in relatie tot corona en het vaccin?

De leden van de fractie van de ChristenUnie blijven de vraag houden: wat als een belangrijke wet bij een correctief referendum afgestemd wordt? Hoe moeten we dan verder? De uitslag van het referendum maakt immers niet duidelijk wat de kiezer dan wel wil. Zelfs als op basis van onderzoek duidelijk zou worden wat «de» kiezer wel wil – «de» kiezer is een heel lastig begrip – dan is een nieuwe wet bij voorbaat kwetsbaar. Degenen die tegen de nieuwe wet zijn, zullen naar voren brengen dat «de» wil van het volk – ook zo'n lastig begrip – geen recht is gedaan. Kortom, het gevaar dreigt dat een goede intentie onbedoeld en ongewild leidt tot meer maatschappelijke onrust. Kan de initiatiefnemer scherper aangeven hoe we verder moeten na het afstemmen van een belangrijke wet zonder veel maatschappelijke onrust op te roepen bij het indienen van een nieuwe wet?

Daar komt nog het volgende bij. Als een belangrijke wet bij een correctief referendum wordt afgestemd, dan zal dat in de meeste gevallen leiden tot nieuwe verkiezingen. Hoe beoordeelt de initiatiefnemer deze consequentie?

3. Inhoud van dit wetsvoorstel

In het voorlopig verslag hebben de leden van de **CDA**-fractie onder meer opgemerkt dat bij amendement het onderhavige voorstel is voorzien van een uitkomstdrempel van een meerderheid van het aantal bij de meest recente verkiezingen van de Tweede Kamer uitgebrachte stemmen (artikel 89d lid 1). Deze leden hebben zich afgevraagd of dit niet een onevenredig en onrealistisch hoge opkomst vereist, waardoor een correctie feitelijk illusoir zal zijn en de eventuele nieuwe grondwetbepalingen voor het grootste deel een overbodig bestaan zullen hebben. In dit verband hebben

ook de leden van de PvdA-fractie van een mogelijk «onneembare horde» gesproken.

In antwoord op dit alles merkt de initiatiefnemer op dat de praktijk zal moeten uitwijzen of hiervan sprake zal zijn. Maar is het voor initiatiefnemer mogelijk meer inzicht te geven in wat realistisch gezien verwacht mag worden van de zeer hoge drempel voor de kans dat daadwerkelijk bewerkstelligd wordt dat een wetsvoorstel door een referendum komt te vervallen? Zouden we met de voorgestelde nieuwe grondwetsbepalingen bij burgers geen valse verwachtingen wekken? Mogelijk kan initiatiefnemer in dit verband zijn commentaar geven op het feit dat de SP-fractie in provinciale staten van Limburg het onlangs aldaar ingevoerde referendum niet heeft gesteund omdat het een «nepreferendum» zou zijn, onder meer vanwege de hoge drempels.

De leden van de CDA-fractie hebben ook aandacht gevraagd voor het feit dat het voorgestelde artikel 128a aanvankelijk bepaalde dat – behoudens bij of krachtens de wet te stellen uitzonderingen – besluiten van provinciale staten of de gemeenteraad aan een beslissend referendum kunnen worden onderworpen, een en ander volgens bij of krachtens de wet te stellen regels. Via een amendement is deze mogelijkheid niet langer verplichtend, maar geeft de voorgestelde bepaling thans aan gemeenten en provincies de vrijheid om bij verordening te bepalen dat hun besluiten aan een bindend referendum kunnen worden onderworpen. Daarbij is echter niet langer de bevoegdheid opgenomen om op Rijksniveau uitzonderingen aan te wijzen. Ook overigens zou de wetgever niet (langer) de bevoegdheid hebben nadere regels te stellen.

De leden van de CDA-fractie hebben daarom laten weten door deze amendering belangrijke complicaties te zien. Zij hebben er kennis van genomen dat de initiatiefnemer van mening is dat het pleidooi voor een referendum niet wezenlijk anders is op het niveau van de provincies, waterschappen en gemeenten. Maar daarmee lijkt hij eraan voorbij te gaan dat Nederland is ingericht als gedecentraliseerde eenheidsstaat: lagere overheden kunnen aan medebewindstaken worden gebonden en hebben te maken met interbestuurlijk toezicht van boven. Zo bezien is het allerm minst logisch dat alle besluiten van decentrale volksvertegenwoordigende organen aan een referendum onderworpen kunnen worden. In dit verband hebben de leden van de CDA-fractie er al op gewezen dat de initiatiefnemer eerder de VVD-fractie in de Tweede Kamer er gelijk in heeft gegeven dat uitzonderingen moeten worden gemaakt.² Hoe beoordeelt initiatiefnemer in het licht van dit alles de aanvaardbaarheid van het voorstel na de hiervoor bedoelde amendering?

De leden van de fractie van **GroenLinks** zijn het er mee eens dat het faciliteren van de informatievoorziening en het publieke debat in de uitvoeringswet duidelijk aan de orde zal moeten komen. Zij zijn echter ook van mening dat dit onderdeel raakt aan de essentie van het voorliggende initiatiefvoorstel. De werking en daarmee het nut van een correctief referendum zijn nauw verbonden met hoe geïnformeerd de bevolking is. Zou de initiatiefnemer een reflectie kunnen geven van hoe hij de informatievoorziening zou invullen? Zou de initiatiefnemer hierin specifiek willen ingaan op het onderwerp van desinformatie en politieke beïnvloeding dat in de huidige tijden sterk speelt, bijvoorbeeld zoals heeft plaatsgevonden bij het Oekraïne-referendum in de vorm van nagemaakte video's? Onderschrijft de initiatiefnemer het belang van het grondig onderzoek hiernaar voorafgaand aan de uitvoeringswet?

---

² Kamerstukken II 2019/20, 35 129, nr. 7, p. 24.

De initiatiefnemer is niet ingegaan op de vraag van deze leden of de initiatiefnemer manieren ziet waarop een correctief referendum de situatie van gebrek aan vertrouwen van burgers in de politiek zou kunnen verslechteren. De initiatiefnemer beroept zich erop dat het correctief referendum een gevoel van vertrouwen kan versterken, maar het is onduidelijk in welke mate, en het wordt niet uitgesloten dat het ook het tegenovergestelde effect zou hebben. De Raad van State noemt dat eventuele gevoelens van teleurstelling en ontevredenheid bij burgers kunnen leiden tot vergrote polarisatie in de samenleving. Hoe ziet de initiatiefnemer dit, en is er nagedacht over mogelijke manieren om hiermee om te gaan? Hoe weegt de initiatiefnemer de verhouding tussen enerzijds het burgerinitiatief, waar voorstanders de mobiliserende kracht zijn maar geen wetten kunnen initiëren, ten opzichte van het huidige initiatiefvoorstel, waar tegenstanders de mobiliserende kracht zijn en wel wetten kunnen terugdraaien?

In de position papers van dr. Kristof Jacobs, prof. dr. Tom van der Meer en prof. dr. Frank Hendriks wordt aangedragen dat de uitkomstdrempel van ten minste een meerderheid van het aantal bij de meest recente verkiezingen van de leden van de Tweede Kamer uitgebrachte geldige stemmen – wat realistisch uit zou komen op rond de 40% – zo hoog is dat het belangrijke functies van het correctief referendum onmogelijk maakt.³ Hoe beoordeelt de initiatiefnemer deze analyses? Meent de initiatiefnemer dat een lagere uitkomstdrempel gewenst is?

De leden van de fractie van **D66** merken wederom op dat het lijkt alsof de initiatiefnemer zijn eigen rol minimaliseert en te bespreken onderwerpen doorschuift naar het nog op te stellen referendumwetsvoorstel dat drempels en andere voorwaarden zou kunnen gaan regelen. Daardoor leest de memorie van antwoord niet als een grondig en goed onderbouwd wetgevingsdocument, met name op het punt van de uitkomstdrempel die bij amendement in artikel 89d is opgenomen.

De leden van de fractie van D66 hebben daarom in de commissievergadering van Binnenlandse Zaken van 17 november 2020 het verzoek ondersteund om een drietal wetenschappers te vragen hun licht te laten schijnen op de bij amendement aangenomen passage in de wetstekst over de zogenaamde uitkomstdrempel. De leden van de fractie van D66 achtten nadere beschouwingen over de in de wetstekst opgenomen uitkomstdrempel van belang nu in het overleg met de initiatiefnemer daar geen verdere duidelijkheid over is verkregen. Nadien zijn de beschouwingen van professor Tom van der Meer, professor Frank Hendriks en universitair docent Kristof Jacobs ontvangen. Alle drie de wetenschappers bekritiseren de hoogte van de in de wetstekst opgenomen uitkomstdrempel van de facto rond de 40% als zijnde te hoog en onrealistisch. Zij wijzen erop dat deze uitkomstdrempel als een fopspeen kan worden ervaren, geen daadwerkelijke noodremfunctie zal hebben en voor politici niet de gewenste alerteringsfunctie vooraf zal hebben. Hoe reageert de initiatiefnemer hierop, zo vragen de leden van de D66-fractie. Zou hij hier een inhoudelijke beschouwing aan willen wijden, nu het amendement is aanvaard en de uitkomstdrempel onderdeel uitmaakt van zijn initiatiefwetsvoorstel?

De wetenschappers pleiten ervoor dat de basisbeginselen voor een uitkomstdrempel in de tekst van de Grondwet worden opgenomen, maar de concrete uitwerking in een gewoon referendumwetsvoorstel. Hoe reageert de initiatiefnemer hierop, zo vragen de leden van de D66-fractie.

³ De papers zijn te raadplegen op https://www.eerstekamer.nl/wetsvoorstel/35129_initiatiefvoorstel_van_raak

Deze leden hechten eraan dat ook de regering uitgebreid laat weten hoe zij aankijkt tegen de door de drie wetenschappers aangevoerde argumenten tegen de thans in artikel 89d opgenomen uitkomstdrempel.

De leden van de **PvdA**-fractie constateren dat de drie door de commissie voor Binnenlandse Zaken geraadpleegde experts Hendriks, Van der Meer en Jacobs op basis van internationaal vergelijkend onderzoek in hun papers tot de eensluidende conclusie komen dat de in het (grond)wetsvoorstel voorgestelde uitkomstdrempel in de praktijk waarschijnlijk nooit gehaald zal worden. Zij wijzen erop dat de internationale norm voor een uitkomstdrempel op 30% van de kiesgerechtigden ligt, terwijl de in het voorstel opgenomen norm neerkomt op circa 40% (de helft van de circa 80% opkomst bij Tweede Kamerverkiezingen). Dat betekent dat 30% respectievelijk 40% van de kiesgerechtigden tegen moet stemmen en in de meerderheid moet zijn, wil het wetsvoorstel van rechtswege komen te vervallen. Wanneer de groepen voor- en tegenstanders van een bepaald wetsvoorstel ongeveer even groot zouden zijn, betekent dit dat het wetsvoorstel een opkomst zou vereisen die 20 procentpunt hoger ligt dan de internationale norm (en ruim 13 procentpunt hoger dan bij het voorstel van de Staatscommissie parlementair stelsel, dat door de experts al de «bovengrens» wordt genoemd). Uitgaande van de opkomstcijfers bij de laatste Tweede Kamerverkiezingen in 2017 zou dat betekenen dat de opkomst bij het referendum dat niet samenvalt met (Tweede Kamer-)verkiezingen circa 80% moet zijn. Zijn de regering en de initiatiefnemer het met de leden van de PvdA-fractie eens dat een uitkomstdrempel haalbaar moet zijn? Op grond van welke (gedrags)wetenschappelijke argumenten menen de initiatiefnemer en de regering dat de voorgestelde uitkomstdrempel haalbaar is, zo vragen deze leden opnieuw en zij verzoeken daarbij tevens in te gaan op de argumenten in de papers van de drie experts.

De regering verwijst in haar brief van 13 november 2020⁴, in antwoord op een vergelijkbare vraag, naar gegevens uit de «Direct Democracy Database» en noemt dan expliciet Zweden en de Kaaimaneilanden. Maar deze voorbeelden zijn niet vergelijkbaar met wat in voorliggend wetsvoorstel wordt voorgesteld. In Zweden gaat het om een raadplegend (top down) referendum over grondwetswijzigingen (die in voorliggend wetsvoorstel nu juist zijn uitgesloten), dat bestaat naast een niet-bindende variant zonder uitkomstdrempel en bovendien gelijktijdig plaatsvindt met nationale verkiezingen. De Kaaimaneilanden zijn een voorbeeld van een «microstaat», die volgens politicoloog dr. Wouter Veenendaal vanwege de kleine schaal een eigen dynamiek hebben en moeilijk te vergelijken zijn met grote landen. Over de Kaaimaneilanden merkt expert Jacobs in zijn paper overigens op dat er daar nog maar één referendum is gehouden dat niet samenviel met verkiezingen (in 2012), dat 57% van de kiezers naar de stembus ging en dat van hen 65% voor het voorstel stemde, maar dat niettemin de uitslag niet gold omdat de drempel niet werd gehaald, hetgeen voor de nodige controverse zorgde. Ziet de regering de ervaringen op de Kaaimaneilanden als voorbeeld van wat met voorliggend wetsvoorstel voor Nederland in het verschiet ligt? Kan de regering voorbeelden geven van landen met een vergelijkbare uitkomstdrempel voor referenda, die niet samenvallen met verkiezingen, die daadwerkelijk zijn gehouden en waarvan de uitslag geldig is verklaard?

De drie experts wijzen tevens op het bijzondere gegeven dat door amendering nu de hoogte van de uitkomstdrempel gedetailleerd wordt vastgelegd in dit voorstel tot wijziging van de Grondwet. Staatsrechtgeleerde Kortmann schreef in zijn Constitutioneel Recht (1990, p. 131) dat de

⁴ Kamerstukken I 2020/21, 35 129, D.

Grondwet veel open laat en voor nadere regelgeving verwijst naar de wetgever:

«In een dergelijk constitutioneel bestel is er veel ruimte voor aanpassing door regering, Staten-Generaal en rechter aan zich wijzigende politieke en maatschappelijke verhoudingen, zonder dat de geschreven constitutie zelf ter discussie hoeft te staan of hoeft te worden gewijzigd, wat in Nederland met betrekking tot de Grondwet niet zo eenvoudig is, gezien de zware herzieningsprocedure.»

Past het niet veel meer bij deze systematiek van de Grondwet en de praktijk van grondwetswijzigingen dat in de Grondwet de algemene norm wordt vastgelegd en de uitwerking daarvan wordt opgenomen in de gewone wet, zo vragen deze leden de regering en de initiatiefnemer. Bij het kiesstelsel is in de Grondwet het principe van de evenredigheid vastgelegd, maar de uitwerking daarvan staat in de gewone wet, de Kieswet. Hierdoor kunnen zonder grondwetswijziging wijzigingen in het kiesstelsel worden aangebracht, zolang aan het beginsel van de evenredigheid maar niet wordt getornd, zoals de regering zelf ook heeft betoogd in haar brief van 1 juli 2020 naar aanleiding van de voorstellen van de Staatscommissie parlementair stelsel.⁵ Hoe beoordelen de initiatiefnemer en de regering de gedachte om ook bij het referendum de algemene normen (bijvoorbeeld: haalbaarheid en representativiteit, zoals Van der Meer voorstelt) in de Grondwet te zetten en de uitwerking daarvan in de gewone wet? En hoe beoordelen de initiatiefnemer en de regering de gedachte van de experts Hendriks en Van der Meer om een zekere bandbreedte als algemene norm voor een uitkomstdrempel in de Grondwet op te nemen (bijvoorbeeld 25%- 35% van de kiesgerechtigden), waarvan de precieze hoogte vervolgens in de gewone referendumwet wordt geregeld, zodat ook met opgedane ervaringen rekening gehouden kan worden, zonder dat hiervoor de Grondwet gewijzigd hoeft te worden?

Is de initiatiefnemer bereid, gezien de bevindingen van de experts over de haalbaarheid van de nu in het wetsvoorstel opgenomen uitkomstdrempel, om op korte termijn een novelle aanhangig te maken, waardoor de algemene normen (met eventueel genoemde bandbreedte) in de Grondwet worden opgenomen en de uitwerking aan de gewone wetgever wordt overgelaten? Zo nee, waarom niet? Zo ja, op welke termijn ziet hij daartoe kans?

De volgende vraag aan de initiatiefnemer werd in de memorie van antwoord nauwelijks beantwoord, en daarom stellen de leden van de PvdA-fractie deze opnieuw, met het verzoek deze gedetailleerd te beantwoorden:

Door een ander amendement zijn internationale verdragen toegevoegd aan de lijst van niet-referendabele onderwerpen (artikel 89b). De argumentatie hiervoor van de indiener van het amendement is voornamelijk praktisch van aard. Internationale verdragen kosten veel tijd om deze tot stand te brengen en de mogelijkheid om aan het einde van dat proces nog de optie te hebben dat door een referendum de steun voor een verdrag wordt ingetrokken, zou de handtekening van Nederland onder een verdrag «inherent onzeker» maken en de internationale (onderhandelings)positie van Nederland schaden, aldus de indiener van het amendement. Is de initiatiefnemer het eens met deze motivering, zo vragen de leden van de PvdA-fractie. Zo nee, waarom niet? Zo ja, dient die motivering doorslaggevend te zijn bij zulk een principiële kwestie?

⁵ Kamerstukken I 2019/20, 34 430, T, p. 3.

Deze leden achten het ter referendum brengen van hybride verdragen, zoals in 2016 toen gestemd moest worden over een associatieakkoord dat voor het overgrote deel buiten de bevoegdheid van Nederland als lidstaat van de EU viel, ongelukkig. Het opnemen van hybride verdragen in de lijst van niet-referendabele onderwerpen had daarom eerder voor de hand gelegen. Maar nu worden alle verdragen uitgesloten. Ook verdragen waarbij een deel van de nationale soevereiniteit aan een internationale organisatie wordt overgedragen. Ligt het juist in dat geval niet voor de hand, zo vragen de leden van de PvdA-fractie de initiatiefnemer, om de mogelijkheid te hebben dat de bevolking via een referendum zich uitsprekt over deze voorgenomen soevereiniteitsoverdracht? Overdracht van soevereiniteit betekent immers dat de Nederlandse kiezers hun bevoegdheid om via parlement en regering op het desbetreffende beleidsterrein invloed uit te oefenen kwijt raken. Ligt het dan niet in de rede dat zij zelf zich daarover kunnen uitspreken?

De leden van de fractie van de **ChristenUnie** hebben met veel belangstelling kennisgenomen van de notities van de wetenschappers Van der Meer, Jacobs en Hendriks met betrekking tot de voorgestelde uitkomstdrempel. Het is opvallend dat de conclusies van deze wetenschappers op hoofdlijnen overeenkomen. Deze leden vragen aan de initiatiefnemer en aan de regering om een inhoudelijke en politieke appreciatie te geven van de genoemde conclusies.

De commissie voor Binnenlandse Zaken en de Hoge Colleges van Staat/Algemene Zaken en Huis van de Koning ziet met belangstelling uit naar de nota naar aanleiding van het verslag en de nadere reactie van de regering. Onder voorbehoud van ontvangst van deze nota en nadere reactie **uiterlijk 15 januari 2021, 16:00 uur**, acht de commissie het wetsvoorstel gereed voor plenaire behandeling op **19 januari 2021**.

De voorzitter van de commissie voor Binnenlandse Zaken en de Hoge Colleges van Staat/Algemene Zaken en Huis van de Koning,
Dittrich

De griffier van de commissie voor Binnenlandse Zaken en de Hoge Colleges van Staat/Algemene Zaken en Huis van de Koning,
Bergman